

globalnog predstavljanja makedonskog gospodarstva" te Leonarda Agora "Problemi gospodarskog razvitka Albanije".

Prema mišljenju profesora Vukadinovića hrvatska vanjska politika mora promovirati interes Hrvatske u svijetu, stvarati uvjete za razvitak uzajamno korisnih odnosa te unapređivati rast Hrvatske kao države polazeći od temeljnih ciljeva mira, stabilnosti i prosperiteta. Ove aktivnosti trebale bi se organizirati, sustavno i koordinirano sa svim sudionicima iz Hrvatske na međunarodnoj sceni. Hrvatska vanjska politika trebala bi se uspostavljati imajući na umu više unutarnjih i međunarodnih aspekata koji determiniraju položaj Hrvatske unutar međunarodne zajednice.

Poglavlje "Paralele" sadrži povijesni prilog Osmana Okayara o otomanskim i sveturskim snovima u doba raspada Otomanskog imperija s početka stoljeća; lingvističku studiju Petra Hr. Ilievskog o položaju starog makedonskog jezika i sadašnjem imenu makedonski te kratku komparativno-lingvističku raspravu Victora A. Friedmana, balkanologa iz SAD, o balkanskim obilježjima koje simbolizira raznovrsnost unutar jedinstva.

Na kraju u poglavlju "Dokumenti" objavljuje se niz dokumenata vezanih uz Londonsku konferenciju o bivšoj SFR Jugoslaviji održanoj u kolovozu 1992. godine.

U zaključku može se kazati kako Balkan Forum ispunjava svoju glavnu svrhu te predstavlja vrijedan i informativan izvor za one koji se bave balkanskim problemima.

Ante Barišić

Recenzija

Vjekoslav Miličić

Pravo i metodologija prava

Zagreb, Alinea 1992, 148 str.

Recentna zakonodavna previranja u Republici Hrvatskoj, uz mnogo štošta drugoga, donijela su sa sobom i teorijski zanimljiv nusproizvod: prigodu da se do krajnjih granica provjeri ispravnost gotovo 150 godina starog stava L. H. von Kirchmanna da "tri ispravljene riječi zakonodavca pretvaraju čitave pravne biblioteke u smeće" (str. 90). Čak i ako ovaj sud (u normalnim okolnostima) razborito uzmemo kao stilsko preuveličavanje, on ostaje kao trajna opomena naraštajima pravnika - kao memento koji je u domaćoj pravnoj stvarnosti zastrašujuće sankcioniran činjenicom da se drugi dio hiperbole počeo doslovno ostvarivati. U situaciji u kojoj se kao anomalija ne doživljava činjenica da je zakonodavac promijenio tri riječi zakona, već činjenica da je u zakonu ostavio (više od) tri riječi nepromijenjene, mnogi je hrvatski pravnik zacijelo čeznutljivo upravio pogled drugim profesijama, zavidno promatrajući svoje kolege biologe, matematičare i arhitekta, čija znanja, jednom stečena, vremenom ne gube svoje važenje - eventualno podliježući tek povremenim revizijama prvenstveno kvantitativne naravi. Abruptna mijena zakonodavstva, praćena deklaratornom i/ili stvarnom promjenom poimanja uloge prava i države postavlja odista težak test pravnoj literaturi - test na kojem padaju desetine knjiga, na kojem se poglavlja ruše kao kule od karata, a na kojem nitko ni ne broji stranice koje su se, bez mogućnosti popravka, bespovratno preselile u ropotarnicu povijesti. Rečenice koje i u novim uvjetima mogu glasiti onako kako su glasile, pasusi koji traže tek manje stilske izmjene, te

udžbenici koji ne iziskuju reviziju u više od trećinu svog sadržaja uistinu se imaju čime podičiti. U omjeru prema ukupnoj produkciji toga je, međutim, malo -toliko malo da bi državni autoriteti, kada bi bila istinita sveučilišna fikcija prema kojoj se studentima na pravnim fakultetima tradira (udžbeničko) znanje i kada bi se pravni studij uzimao ozbiljno, na pravni fakultet moralo ponovno uputiti čak i one koji su ga netom završili.

U potrazi za izgubljenim ili trci za nanovo nađenim predmetom (pravo) znanstvenog istraživanja onima umornijima od ritualnog ponavljanja radnje pisanja, precrtavanja, dodavanja i brisanja jednog te istog već teško čitljivog palimpsesta te onima koji bi redovni honorar za "prerađeno", "dopunjeno" ili "nanovo napisano" izdanje zamijenili za manje profitabilan no slaviji o(p)stanak na policama generacija studenata, djelatnih (prakticirajućih) i zorbenih (teoretizirajućih) pravnika nameće se temeljno metodologijsko pitanje: pitanje o potrebi promjene predominantne metodološke paradigme pristupa pravu - paradigme koja se uz (u ovom kontekstu) zanemarive razlike u značenjskim nijansama može nazvati "dogmatska metoda", "pravna egzogeza", "legalizam", "normativizam" ili "pravni pozitivizam".

Miličićeva studija "Pravo i metodologija prava" po svojoj je ambiciji pokušaj da se polože temelji jednom alternativnom poimanju prava i pristupu fenomenu pravo - poimanju koji bi pripomoglo prevladavanju naprijed navedenih aporija pravnog dogmatizma. Iako usidrena u oblasti teorije i metodologije prava, ona je iznimno aktualna za širi pravni i filozofijski auditorij: u razdoblju tranzicije, kada pravna profesija nastoji ponovno pronaći svoj predmet i sagledati ga u novom društvenom kontekstu, ono što su praktičari nekad doživljavali kao ezoterična teorijska naklapanja namijenjena uskom krugu teoretičara odjednom postaje životnim pitanjem struke. Dva temeljna pitanja kojim se bavi Miličićeva knjiga - pitanje o

definiciji (pojmu) prava i pitanje o (jedinstvenoj) metodologiji prava primjerenom svim područjima pravnog iskustva pokazuju se tako kao prejudicijelni horizont za rješavanje niza sasvim praktičnih problema pravne profesije i pravne znanosti.

U inače deficitarnoj domaćoj pravno-teorijskoj i pravno-filozofijskoj literaturi dominiraju formalna određenja prava kao skupa pravnih normi. Miličić naprotiv inzistira na sadržajnim odrednicama - na elementima sadržaja prava kao društvenog poretka koji postoje izvan i prije pravne norme i koji tu normu konstituiraju. Specifičnu razliku prava u odnosu prema drugim društvenim porecima - moralu, običaju, religiji i drugome - Miličić nalazi u njegovoj "neposrednoj ovisnosti o dominantnoj društvenoj grupi, vladajućim grupama" (str. 19 i d.). Drugi elementi sadržaja prava kao što su društveni odnos, prisila, vrijednosti, efikasnost i važenje zajednički su pravu i drugim društvenim porecima. U sklopu izlaganja sadržajnih elemenata Miličić tako ističe i postojanje sankcije/prisile (psihičke, ekonomske, fizičke) u drugim porecima, te u skladu s takvim pluralitetom prisila kritizira često korištenu tezu o državnom/pravnom poretku kao monopolu prisile.

Osnovni i glavni dio Miličićeve knjige ipak čini izlaganje "zamisli metodologije prava" kao znanosti o metodama spoznaje prava. Kao posebne metode prava Miličić navodi sociološku, aksiološku i dogmatsku metodu. Sukladno određenju prava i općem impetusu njegove studije, Miličić poseban naglasak stavlja na sociološku i aksiološku metodu, dok dogmatskoj metodi pridaje tek sekundarno značenje.

U Miličićevom prikazu metodologije prava sociološka i aksiološka metoda dijele primarni rang: sociološka je metoda označena kao "osnovna", a aksiološka kao "središnja i ključna" (str. 29). Osnovne postavke sociološke metode obuhvaćene su u dvije relacije: relacije društva naspram prava i prava naspram društva. Uzajamni utjecaj društva i prava (odnos društva prema pravu i prava prema društvu)

odreden je spletom materijalnih činilaca: prirodna okolina, stanovništvo, proizvodnja, društveni subjekti, politika i politički odnosi, moral, običaj, religija, vrijednosti i prisila (a, prema Miličiću, u najvećoj mjeri dominantna društvena grupa) utječu na pravo kakvo jest i kakvo bi trebalo biti: no, s druge strane, pravo, jednom stvoreno, povratno utječe na navedene materijalne činioce. U sklopu raznih činilaca posebnu pažnju Miličić posvećuje profesiji pravnik kao "svojevrsnoj vezi i posredniku između prava i društva (...) sa značajnom ulogom i udjelom u ostvarenju (ranije i stvaranju) prava" (str. 39). Od pravnih aspekata u relaciji prava i društva Miličić posebno izdvaja svijest o pravu, proceduralni aspekt, efikasnost, važenje i legitimitet.

Druga po redu, no otprilike jednaka po važnosti, prema Miličićevoj je kategorizaciji, aksiološka metoda. Često zanemarivim vrijednosnim sadržajima u pravu Miličić pridaje veliki značaj. Njegova je teorija vrijednosti u prvom redu antropološki orijentirana - izvedena iz "prirode čovjeka" i "sustava potreba čovjeka" (str. 56 i 57). Ova se teorija konkretizira u općem antropološko aksiološkom sustavu, koji Miličić predstavlja kao sistem dedukcije iz postuliranih najviših, "apsolutnih" potreba (potrebe za životom i kvalitetom života) preko izvedenih fundamentalnih vrijednosnih načela do pojedinih potreba/ciljeva i vrijednosti/sredstava za njihovu realizaciju. Opći aksiološki sistem prenosi se i u posebne sustave vrijednosti, pa tako i u pravo, u kojem se pojavljuje kao "sve one potrebe i finalne vrijednosti općeg sustava obuhvaćene potrebom pravne sigurnosti" (str. 75). Naročito je zanimljiva Miličićeva instrumentalizacija predložene sheme vrijednosti: analizirajući odredbe krivičnog zakona i Ustava bivše SFRJ, Miličić zorno pokazuje kako se iz ustavnih i zakonskih formulacija može izvesti rangiranje vrijednosti u političkom poretku. Iz njegove analize nedvojbeno proizlazi da je u (socijalističkim) pravnim tekstovima zastupljeno poimanje u kojem prevladava "nedvojbeno prevalentnost potreba, interesa i vrijednosti političko-

pravnog poretka odnosno dominantne grupe pred pojedincem i zajednicom" (str. 82).

Dogmatska metoda kod Miličića je instrumentalno određena: u pravnoj normi se "bitna odrednica prava - autoritet dominantne grupe, samo formalno uobličava". Jednako tako, često samostalno navođene metode - logička i lingvistička - kategoriziraju se kao instrumentalne u odnosu na dogmatsku metodu: one se nalaze u sklopu ("u obuhvatu") dogmatske metode. Dogmatsku metodu Miličić metodički dijeli na dvije cjeline - postulate te metode u stvaranju ("stvaranju ostvarenju") i primjeni ("ostvarenju stvaranju") prava. Elementi unutar te podjele odgovaraju sistematiziranom i djelomično preoblikovanom fundusu "klasičnih" temeljnih pravnih pojmova: teoriji pravne norme i pravnog akta, (formalnih) pravnih izvora, ustavnosti i zakonitosti i sustava prava (stvaranje), te nadležnosti, izbora akta, pravnoj interpretaciji i pravnom odlučivanju (primjena prava).

Na kraju Miličićeve studije, formalno kao njen drugi dio, no sadržajno ipak kao svojevrsni modelski apendiks nalazi se "Prijedlog modela predmeta i metoda u stvaranju prava (preskripcije)". Iako bi naslov mogao zavesti na pomisao da taj dio, za razliku od prvog, deskriptivnog, predstavlja preskriptivni dio knjige, to nije slučaj: kao što se već iz prethodnog izlaganja nekih teza vidi, i prvi je dio visoko preskriptivan - osim "neutralnih" teza izlaže i autorovu predodžbu o tome kako bi trebalo poimati pravo i koncipirati metodologiju prava. Stoga, u ovom "drugom dijelu" riječ je o shematskom prikazu koji istovremeno može poslužiti kao sažetak prethodnog teksta, njegova modelska operacionalizacija i skica metodologije prava kao predmeta sveučilišnog (pedagoškog i znanstvenog) interesa.

U nizu formalističkih (pravno-dogmatskih) studija koje prevladavaju na domaćem pravnoznanstvenom tržištu, Miličićeva se knjiga izrazito ističe svojom supstancijalističkom orijentacijom. Takva orijentacija na sadržajne

aspekte prava evidentno podsjeća na jusnaturalistički pristup, te - iako to autor knjige eksplicitno ne navodi - bez odkljevanja bismo mogli ocijeniti da se osnovni korijeni Miličićevog pristupa pravu nalaze usidreni u (reformiranoj) prirodnopravnoj tradiciji. Na to napose upućuje gotovo uvijek u prvom planu isticani antropološki element - "narav čovjeka" kao ishodište promišljanja o pravu, točnije kao ishodište vrijednosnog sistema iz kojeg potječu sadržajne odrednice pojedinog pravnog sistema. Takav pristup, koji ima i svoje utjecajne pobornike u aktualnim svjetskim raspravama, nije međutim lišen problema. Usmjerenost na (pojedine) vrijednosne sadržaje s jedne strane, te u osnovi ahistorijski pristup pravnoj metodologiji s druge strane, neminovno u prvi plan ističu ono što pravni tehničari nazivaju "materijalnim pravom" - normama u kojima antropološki definirani vrijednosni sustav biva neposredno "justificiran" (pravno uobličjen). Proceduralni aspekt prava stoga je za Miličića nužno problem: on uočava njegovu važnost, apostrofira njegovo "posebno mjesto" (usp. str. 109), no sistemski mu nedostaje mjesto da tu, intuitivno uočenu važnost, artikulira. Kolikogod ga nastojao smjestiti na utjecajnije mjesto, on mu se neprekidno nadaje kao dio dogmatske metode (usp. str. 93 i d.) - kao dio ipak koncepcijski (tj. po "rangu važnosti") inferiornijeg dijela njegove teorijske sistematizacije, tako da deklarativni iskazi o bitnosti "procedure" ipak stoje u svojevrsnom raskoraku sa stvarnim mjestom koje joj se pridaje - mjestom koje je u najbolju ruku ocrtano kao "unapaređenje pravne sigurnosti" (v. str. 69).

Navedeni primjer može poslužiti kao ilustracija širih teorijskih poteškoća koje se ispriječuju pred antropološkom verzijom jusnaturalizma: sagledavajući pravo kao nepovijesni (ahistorijski ili transhistorijski) fenomen, iz teorijskog ozračja neminovno ispada politologijska dimenzija prava. Drugim riječima, ustanova države (i same ahistorijski koncipirane) kao one krajnje točke na koju se pravo oslanja (i koja se oslanja na pravo) postaje za opisani koncepcijski okvir ili irelevantna ili instrumentalizirana (usp.

str. 20). I u jednom i u drugom slučaju neobjašnjivom ostaje krucijalna novovjekovna upućenost države na pravo (i obratno) koja pregnantno dolazi do izražaja kako u sintagmi "pravna država" (državna vlast kao emanacija prava), tako i u sintagmi "vladavina prava" (pravo kao regulator državne vlasti). Upravo generalizirano antropološko očiste svojom orlovskom perspektivom zakriljuje konkretnu povijesnu funkciju: funkciju prava kao specifičnog novovjekovnog medija socijalnog posredovanja i konstituenta (demokratske) novovjekovne države.

Pravo stoga ni za Miličića ne može biti "demokratski" definirano; upravo suprotno, ono je po definiciji "nedemokratsko" - specifična mu je razlika, kao što je već navedeno, "ovisnost o dominantnoj društvenoj grupi (grupama)". Zanimljiva je (ali i logična) diskrepancija između pravneoraliistički određenog pojma prava i idealističko-antropološko-etičke aksiološke potke na kojoj bi se pravo, prema Miličiću, trebalo graditi. Ako je pravo nužno voluntarizam gospodara/pobjednika ("autoritet/volja jačega") koji nameće svoj sustav vrijednosti i njemu odgovarajuću društvenu regulaciju, čemu onda inzistirati na aksiološkom univerzalizmu? Izbjegnemo li na ovim prostorima nikad dovoljno prevladanom iskušenju da ovu aporiju tumačimo "dijalektičkim jedinstvom suprotnosti", moramo pribjeći drugačijem tipu objašnjenja.

Najprije treba priznati da Miličićeva teza o pravu kao "volji dominantne društvene skupine" nedvojbeno empirijski odgovara hrvatskoj socijalističkoj i predpost-socijalističkoj zbilji. Na razini "deskripcija" - a u tom se dijelu knjige i pojavljuje - riječ je dakle o poštenoj generalizaciji autora koji se u ispravnost svoje tvrdnje mogao stručno i profesionalno uvjeriti. Problem koji se pred "Pravom i metodologijom prava" pojavljuje nije dakle faktografske naravi: riječ je o primarno metodologijskom problemu. Taj problem bi se u najkraćem mogao svesti na sljedeće

pitanje: kako formulirati koncepciju koja će: (ad 1.) obuhvaćati epohalne etičke i aksiološke postulate; (ad 2.) imati istaknutu humanističku poantu; (ad 3.) pružati putokaz za formiranje nove generacije pravničke profesije; (ad 4.) biti izrazito nedogmatski i netehnicistički orijentirana i (ad 5.) biti izvediva i odgovarati empirijskoj pravničkoj intuiciji. Ovi uvjeti, koji nisu proizvoljni, već imanentno ekspliciraju osnovne postulate Miličićevog djela mogu se na prvi pogled činiti (kumulativno) nemogućima. Da to ipak nije tako, pokazuju čak i neke indikacije iz Miličićeve knjige. Tek lagan pomak iz općeg antropološkog kućišta na povijesno konkretizirani teren - od apstraktnog "čovjeka" k povijesno situiranom liberalnom individuumu odveo bi u pravcu moderne liberalno-demokratske političke doktrine čiji bi pravno-teorijsko-metodologijski korelat vodio do radikalne promjene u perspektivi. Ono što se iz transhistorijskog pravnoteorijskog horizonta čini neizvedivim i nerealnim ovdje je već gotovo epoha- lna zbilja: pravo postaje ograničavajući faktor, a ne izraz "volje dominantne društvene grupe"; produkt autonomije društvene cjeline, a ne

heteronomije nosilaca političke moći; element zaštite individualnih/manjinskih prava, a ne instrument nametanja obveze od strane dominantnih/većinskih formacija; naposljetku: procedura, a ne sistem dovršenih i uobličjenih vrijednosnih opredjeljenja i opcija.

Ovakvi zaključci nipošto nisu strani duhu Miličićeve knjige: ona, po vremenu svoga pisanja, ipak pripada okrilju jedne druge paradigme koju je tek trebalo erodirati; pravac se naslućuje, no ostaje dojam da neke stvari autor (još) nije mogao (ili nije smio) iskazati. U svakom slučaju, "Pravo i metodologija prava" daje veoma dobrodošao povod za razmišljanje o jednoj zanemarenoj i sve značajnijoj temi. Ona pruža i značajan poticaj za redefiniranje uloge pravničke profesije, od uloge "manje ili više vještog ali svakako pouzdanog i poslušnog tehničara" (str. 110), arhitekta i izvođača projekata totalitarnog investitora, ka ulozi aktivnog i kritičkog sudionika i čuvara demokratskih procesa.

Alan Uzelac